नभस्यस्याष्टमी कृष्णा तथाषाढ़ी च पूर्णिमा। कार्त्तिकी फाल्गुनी चैत्री ज्यैष्ठी पञ्चदशी तथा। मन्वन्तरादयश्चैता दत्तस्याक्षयकारकाः।"

अथ व्यतीपातादिकालाः। याज्ञवल्क्यः "शतमिन्दुक्षये दानं सहस्रन्तु दिनक्षये। विषुवे शतसाहस्रं व्यतीपाते त्वनन्तकम्"। वराहपुराणे "दर्शे शतगुणं दानं तच्छतघ्नं दिनक्षये। शतघ्नं तस्य संक्रान्तौ शतघ्नं विषुवे ततः। युगादौ तच्छतगुणमयने तच्छताहतम्। सोमग्रहे तच्छतघ्नं तच्छतघ्नं रविग्रहे। असंख्येयं व्यतीपाते दानं वेदविदो विदुः। शतघ्नं शतगुणमित्यर्थः। तथा "उत्पत्तौ लक्षगुणं कोटिगुणं भ्रमणनाड़िकायान्तु। अर्बुदगुणितं पतने जपदानाद्यक्षयं पतिते।" उत्पत्त्यादिमानमुक्तं ज्योतिःशास्त्रे "विंशतिर्द्वियुतोत्पत्तौ भ्रमणे चैकविंशतिः। पतने दश नाड्यस्तु पतिते सप्त नाड़िकाः। व्यतीपातोत्र विष्कुम्भादियोगेषु सप्तदशो योगः। वृद्धमनुना तु प्रकारान्तरेण व्यतीपातो दर्शितः। "श्रवणाश्विधनिष्ठार्द्रानागदैवतमस्तके। यद्यमा रविवारेण व्यतीपातः स उच्यते। नागदैवतम् अश्लेषा। मस्तकं प्रथमचरणः। मस्तक इति श्रवणादिभिः प्रत्येकं सम्बध्यते। शास्त्रान्तरेऽन्योऽपि व्यतीपात उक्तः। "पञ्चाननस्थौ गुरुभूमीपुत्रौ मेषे रविः स्याद्यदि शुक्लपक्षे। पाशाभिधाना करभेण युक्ता तिथिर्व्यतीपात इतीह योगः। अस्मिन् हि गोभूमिहिरण्यवस्त्रदानेन सर्वं परिहाय पापम्। शूरत्वमिन्द्रत्वमनामयत्वं मन्वाधिपत्यं लभते मनुष्यः"। पञ्चाननः सिंहः गुरुभूमिपुत्रौ वृहस्पत्यङ्गारकौ। पाशाभिधाना द्वादशी। करभम् हस्तनक्षत्रमिति। ज्योतिःशास्त्रे तु रविचन्द्रयोः क्रान्तिसाम्ये सूर्य्यौ वैधृतव्यतीपातौ दर्शितौ। तदाह गालवः "चन्द्रार्कयोर्नयनवीक्षणजातमूर्तिः कालानलद्युतिनिभः पुरुषोऽति रौद्रः। शस्त्रोद्यतो भुवि पतंश्च निरीक्षमाणः कं घातयेऽहमिति च व्यतीपातयोगः।" आह भृगुः "क्रान्तिसाम्यसमयः समीरितः सूर्य्यपर्वसदृशो मुनीश्वरैः। तत्र दत्तहुतजप्तपूजनं कोटिकोटिगुणमाह भार्गवः"। अयमर्थः सूर्य्याचन्द्रमसोः क्रान्तिसाम्ये पुण्यकालद्वयं सम्भवति। एकः व्यतीपाताख्यः अपरः वैधृताख्यः। तत्र क्रान्तिसाम्यलक्षणस्य व्यतीपातस्य गण्डोत्तरार्द्धादारभ्य क्रमशः सार्द्धेषु सप्तसु योगेषु सम्भवोऽस्ति वैधृतसंज्ञस्य तु शुक्रयोगादारभ्य सार्द्धेषु त्रिषु योगेषु सम्भवोऽस्ति "वैधृते व्यतीपाते दत्तमक्षयकृद्भवेत्"। भरद्वाजः "व्यतीपाते वैधृते च दत्तस्यान्तो न विद्यते। व्यतीपाते विशेषेण स हि सूक्ष्मः प्रकीर्तितः।" स्थूलप्रकारेण प्रसिद्धस्तु सप्तविंशतितमो योगो वैधृत इति।

अथोपरागकालः। पद्मपुराणे "चन्द्रस्य यदि वा भानो राहुणा सह सङ्गमः। उपराग इति ख्यातस्तत्रानन्तफलं स्मृतम्। इन्दोर्लक्षगुणं पुण्यं रवेर्दशगुणं भवेत्। गङ्गातीरे तु सम्प्राप्ते इन्दोः कोटी रवेर्दश"। रवेर्दशगुणमिति लक्षगुणाद्दशगुणमित्यर्थः। एवमुत्तरत्रापि तथा। "रविवारे रवेर्ग्रासः सोमे सोमग्रहस्तथा। चूड़ामणिरिति ख्यातस्तत्रानन्तं फलं स्मृतम्।" भरद्वाजः "चन्द्रसूर्य्योपरागे च यत्कर्तव्यं तदुच्यते। सर्वं हेममयं दानं सर्वे ब्रह्मसमा द्विजाः। सर्वं गङ्गासमं तोयं राहुग्रस्ते दिवाकरे"। ऋष्यशृङ्गः "राहुग्रस्तो यदा सूर्य्यो यस्तु श्राद्धं समाचरेत्। तेनैव सकला पृथ्वी दत्ता विप्रस्य वै करे"। शातातपः "अयनेषु सदा देयं विशिष्टं स्वगृहेषु यत्। षडशीतिमुखे चैव विमोक्षे चन्द्रसूर्य्ययोः। विमोक्षे वर्तमाने न तु विमुक्तयोरित्यर्थः "उपरागे तु तत्कालमिति" स्मरणात्।

आह शातातपः "संक्रान्तौ यानि दत्तानि हव्यकव्यानि दातृभिः। तानि नित्यं ददात्यर्कः पुनर्जन्मनि जन्मनि। रविसंक्रमणे पुण्ये न स्नायाद्यो हि मानवः। सप्तजन्मान्तरं रोगी दुःखभागी सदा भवेत्।" वृद्धवशिष्ठः "अयने द्वे च विषुवे चतस्रः षड़शीतयः। चतस्रो विष्णुपद्यश्च संक्रान्त्यो द्वादश स्मृताः। झषकर्कटसंक्रान्त्यौ द्वे तूदग्दक्षिणायने। विषुवे च तुलामेषे गोलमध्ये ततोऽपराः"। झषः मकरः। गोलः राशिचक्रम्। "कन्यायां मिथुने मीने धनुष्यपि रवेर्गतिः। षड़शीतिमुखा प्रोक्ता षड़शीतिगुणा फलैः। वृषवृश्चिककुम्भेषु सिंहे चैव यदा रविः। एतद्विष्णुपदं नाम विषुवादधिकं फले।" गालवः "मध्ये विषुवति दानं विष्णुपदे दक्षिणायने चादौ। षड़शीतिमुखेऽतीते तथोदगयने भूरि फलम्"। एतच्च फलाधिक्यप्रतिपादनार्थमुक्तम्। फलमाह भरद्वाजः "षडशीत्यान्तु यद्दान यद्दान विषुवद्वये। दृश्यते सागरस्यान्तस्तस्यान्तो नैव विद्यते।" विष्णुपदादिसूक्ष्मतमं पुण्यकालमाह गालवः "स्थिरभे विष्णुपदं षड़शीतिमुखं द्वितनुभे तुला-